

SZÉLES KLÁRA

Bölcsészemlékek és irodalomtörténet

SZEGED-KOLOZSVÁR, 1955–1992

*Az ismeretlen Mai világ a legszebb.
Nekem így jó: forrón megfőzni sorsom.
A sosemlátottat jelennek látni,
S minden ígéretet így bevárni.
...ne válasszunk kényelemhalált,
Ahelyett, mi nyugtalan, halhatatlan.*

(Lászlóffy Aladár, 1956.)

Talán ezekkel a verssorokkal kezdődött? Ma már nehéz pontosan felidézni, először melyik diáktársunkat milyen versek ragadták magukkal, hol olvasta azokat; hogy mikor és honnan indult el az egyéni és közös szenvedélyes érdeklődés az addig ismeretlen, határainkon túli magyar irodalom iránt? Milyen sorok indították el azt az áramlatot, amikor kezdtük egymásnak ajánlani, együtt és külön olvasni, másolni, idézni költő kortársainkat, az Utunk, Igaz Szó, Korunk akkori számaiból – Szegeden, 1955 őszén.

Mivel kezdődött? Tény, hogy az akkori „mi”: a szegedi Irinyi Diákothon harmadéve békésen és bolondozások közt tizenketten egy szobában élt, összeszokott egyetemistái – rokonnak éreztük ezeket a verseket, mintegy magánéletünk része lett.

Tizenkét bölcsész? Az egész évfolyam! Különös, varázsos folytatásként, miközben megszületett az akkor oly merész gondolat: írjunk közös képeslapot a kolozsvári egyetem testvérévfolyamának! – aközben egyszer csak megérkezett Kolozsvárról egy éppen ilyen ilyen társaslap. E telepátia nyomán megindult a közös – egyéni levelezés. Mindenki rábökött egy-egy névre, s azzal a kollégával vette fel az írásos kapcsolatot. Képzeletünk egyre merészebb lett. Miért ne lehetne – akár egy félévre – helyet cserélni, vendéghallgatóként egymás egyetemén tanulni? S tovább: miért ne lehetne túllépni határainkon, más egyetemeket, országokat megismerni, nyelveket eleven gyakorlatban elsajátítani? Akárcsak az évszázadokkal ezelőtti elődeink tették, a peregrinusok. Avagy közvetlen diáköseink: a Bethlen alapította egyetem hallgatói, a kolozsváriak s a szegediek?

Ezeket a lázbahozóan nagyszerű gondolatokat attól az évfolyamtársamtól hallottam először, aki ma egy londoni nagy könyvtár igazgatója (öregbítve becsülésünket a nagyvilágban), férje, másik kortársunk, angol és amerikai egyetemeken tart előadásokat a magyar irodalomról, megírta az angol nyelvű teljes magyar irodalomtörténetet. Igen, messze vetődtek ők, mint sok akkori nemzedéktársunk, mert a leírt élményeket a meg-rázó, felejthetetlen 1956 októbere követte.

Hiszen ez, a kapcsolatfelvétel diákregeje természetesen nem történhetett meg előbb, csak a XX. kongresszus után, a politikai enyhülés hullámaihoz tartozott, s egyúttal az elkövetkező forradalom előjátékainak, érlelődésének egyik jele volt. Az 1955/56-os tanév elején kezdődött a versolvasás, majd levelezés. Előttem a paksaméta: Sándor Dénes volt első levélpartnerem (6 később Ditrón magyartanár, ma tanfelügyelő és lapszerkesztő). Később – a versek hatására – kértem az évfolyam egyik kiválóságát,

Széles Klára írása hamarosan megjelenő tanulmánykötetének bevezetője. (A szerk.)

a közszeretben álló Fekete Manyit (ma tisztelve szeretett tanfelügyelő): nem haragszik-e, ha én is irok az ő levéltársának, a költőnek, Lászlóffy Aladárnak? Az engedélyezett levélre azonnali választ kaptam, 1956. október 5-én. Sőt maga a költő is elindult, s megérkezett Pestre a hónap végén, ahol szállása a Köztársaság téren volt. Innen folytatódott az üzenetváltás, most már Pest és Szeged között. De személyes találkozások helyett a történelmi fordulatok ragadtak magukkal minket, szegedieket is – hát még a fővárosban levőket! Mindezek frásos nyomait részben még olvastuk Szegeden, majd bizonyos leveleket, verseket elkoboztak; részben – talán a postán? – nyoma veszett. A hajdan közösen levelező társaság ugyancsak szétszéledt. Osztrák légerekből, távoli országokból jelentkeztek a volt évfolyamtársak. Hányódtatások után tért vissza Kolozsvárra a látogató is.

„...Most, ebben a pillanatban kaptam meg a december 20-ról” (1956. december 20-ról) „keltezett lapodat. Végre az első életjel tőletek. [...] A fő, hogy mind megvagytok, ...sajnálom mégis, hogy megfogyatkoztatok. Nagyon félttem egész idő alatt, hogy valami történik veletek, s mint Manyi” (Fekete Mária, Kalocsa) „leveléből utólag értesültem – nem is ok nélkül.

Én is hasonló, bár mégis összehasonlíthatatlanul kényelmesebb viszontagságok után kerültem haza két hónap után, november 28.-án”. Ez áll Lászlóffy Aladár levelében, amelyet 1957. január 20-án írt. Az ő „kényelmesebb viszontagságai”-ról közelebbit csak hosszú évek elmúltával lehetett megtudni.

Ilyen előzmények után, s ezzel a háttérrel, naivan, kissé bizarr módon is hangozhat az idézett levél másik mondata: „...őszintén óhajtom, hogy méltass kritikád tekintetére”. Komoly volt a szó és komolyan vette, igen megisztelőnek érezte a címzett. Persze – kívülről nézve – inkább komolykodásnak hangozhatott ez, hiszen bölcsészhallgatók beszéltek így, s míg a „leendő kritikus” egyelőre még csak élete első, egyetemi pályadolgozatát nyújtotta be lámpalázzal, addig a szegedi diákok által oly nagyrabecsült ifjú költő sorra visszakarta verseit a szerkesztőségektől.

„...az utóbbi időben már egy kicsit túl beképzelt és konok hülyének tartanak, hogy mégsem teszem már le a libapennát, annak ellenére, hogy »visszamenőleg» és »térben kiterjesztve» magyarázzák hetenként, hogy használhatatlan vagyok, zsákutcába jutottam.” „...Mert ugye borzasztó az, hogy mindenki írhat »jó» verset; mindenkit »megérthetnek az olvasók», mindenki »megüti a lapunk színvonalát» egyszer-egyszer s én vagyok az egyedüli, aki (a kortársaim közül is) az Utunkban július óta s egy fél éve egyáltalán sehol – nem ütöm meg a mértéket, »bonyolult» vagyok, érthetetlen az »olvasóknak», akik tulajdonképpen nem is olvasóim, mert szerkesztő-óratyáik pedagógiai meggondolásból eleve eltiltják serdülő olvasó-gyerkőceiktől az ilyen ízlés- és hangulatrontó ponyvát, mint én.” – Így szól egy 1957. április 11-i levél. És éppen ezért válik hihetővé és hangsúlyossá a szó: „nem is tudjátok igazán, mit jelentek nekem: ti, az egyedüli »szerkesztők és kritikusok», akik számbavesztek.”

Ebből a háttérből, ezek közül az oly közös és közönséges meghatározó előzmények közül váltak ki és maradtak meg maguk a versek; az életből az irodalom. Bővült, kiegészítődött a megismert frások köre; s eközben előtérben maradt – az ily módon mintegy „sorsszerűen” csaknem kezdetektől figyelemmel kísért kibontakozása, megtorpanásai, menete, útja közben látott frói pálya. Az olvasott frások, s az egyelőre még csak levelekben, kéziratokban megfogalmazni próbált élmény, tapasztalati meggyőződés alapján találnak mély egyetértésre a kolozsvári költő szavai: „...Meg kell mondjam [...] új és új, visszadobott verseim pontosan annak a világnézetnek és programnak a katonái,

mint azok, amiket »oroszlánkormóknak« nevezett egy felbuzdult szerkesztő tavaly tavasszal. Hogy nem pont olyanok? – meglehet. Hogy én jobbnak tartom őket – és mégis rosszabbak – ezt nem hihetem el, mert ez a teljes összeomlást jelentené, beismerését annak, hogy amit olyan tudatosan hiszek és vallok már jó néhány éve – csupa tévedés. Akkor pedig tényleg baj lenne velem." (1957. április 11.)

Éppen ez az újszerű költői „világnézet és program” az, amely megragadott, s amely – úgy éreztem – felhívó, kihívó feladatként áll előttem. Hogy lehet hitelesen, elfogultságtól távol, szakszerű eszközökkel felszínre hozni a látszólag szeszélyes lírai csapongás mögött érzékelt szigorú belső törvényszerűséget? Hogy lehet tolmácsolni, a poétika meglévő, avagy még meg nem levő kereteiben, keretein túllépve fogalmi nyelven kifejezni ezeknek az autentikus szabályszerűségeknek a létét? Akkor még nem tudtam, hogy ez a feladat tovább fog kísérni, nemcsak a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas éveken át, hanem – máig.

Ez a verseken, leveleken keresztül folyamatossá váló, elmélyülő személyes kapcsolat az, amely egyben közvetítője, kulcsa lesz az egyre tágabb körű hasonlóknak. Elindítója egy láncreakciónak, melynek írásos mementóiból idők során összeáll ez a kötet.

Egyre tágabb körű: erről újabb levelek tanúskodnak, újabb emberi és egyre inkább: munkakapcsolatok. Hiszen idő közben befejeztük az egyetemet, s pályáink, törekvéseink, vállalkozásaink régi és újabb közös utakra vezettek. Megilletődve találkoztam életemben először a sokat emlegetett Kántor Lajossal (a Nyugati pályaudvarról induló Balt-Orientnél), s meglepődtem: hiszen ő is kortárs. Hamarosan éppen nála ismerhettem meg a börtönből szabadult, legendásan nagy tehetségű Páskándi Gézát, s másokat. Mindezek közben állandósult a személyes, majd intézményes irodalmári, kritikusi együttműködés: cikkek, kéziratok, üzenetek, tapasztalatok cseréje. Míg nem – évek múltán – megismertem az akkor még pályája elején álló Cs. Gyimesi Évát, hogy a heves, elmélyült irodalomelméleti beszélgetések, kéziratolvasások szintén folyamatossá váljanak, s a levelezés új ággal bővüljön.

Mindez: az élet. De az, ami hű tárgyi emlékként megmaradt, maga az irodalom, illetve azok az írások, amelyek a művek kibontakozását, megismertetését, közvetítését kívánták segíteni. Az irodalom mint a megélt, a mögöttünk álló élménysorok lenyomata; művészi és tudatos felelősségű rögzítése, megörökítése. S a visszhang, mint válasz, mint visszaigazolás. Együttal az akkoriban igen lassan, nehézkesen szövődő kapcsolat erősítése: Magyarország és a kisebbségek között. Tiltások és ellentmondások közt a megismerés, s a kritikus megismertetés álláspontjának képviselője. Azé a meggyőződés, hogy kölcsönös gazdagodás forrása lehet a közös szellemi vérkeringés megteremtése; s önkorlátozó szegényítés az ellenkezője, egymás tudomásul nem vétele, vagy akár a felszínes ismeret, a hányaveti figyelem.

Ezért és így az itt összeválogatott írások – miközben adalékai lehetnek egy leendő körképnek – adott együttesükben dokumentumokként kaptak helyet. Néhány költő, író pályáját menet közben követik az elemzések. S míg a tanulmányok, kritikák alanyai az itt átfogott idő alatt (egészében tehát 1955–1992) értek, nőttek, formálódtak mai, karakteres, immár lexikonban szereplő alkotókká; addig a megfigyelő, a poétikai értékek megfogalmazását kereső szerző a végzős bölcsészkortól gyűjtögetett tapasztalatok kezdő összegezőjéből immár több évtizedes múltra visszatekintő irodalomtörténészé öregeedett. Egyidejűleg írók és kritikusok mögött az eltelt jelentékeny idő Gheorghiu Dejtotól, Ceaușescutól; Rákositól, Kádártól vezet napjainkig; azaz, a pártállamok tündöklésétől bukásáig. S ez a tény különböző változatokban, explicit és implicit módon megjelenik

az irodalomban és fogadtatásban; gondolatvilágban és eszköztárban. Korlátokként, óvatosságként, tiltakozás vagy ki nem mondás formájában hordozza ezt a közeget.

Időbeli, történelmi, személyiségeket illető – s természetesen kifejezésbeli nagy változásokról van szó. Egyik vezérfonal: az első Forrás-nemzedék útja kezdetektől a teljes áttörésig, mintegy új iskolateremtésig. (Itt főként a lírikusok szerepelnek, s közülük kiemelt részletességgel a már említett, ma is élő képviselőjük.) A következő generációk – akiknek nagy része a következő, „második”, „harmadik” Forrás-sorozat kötetiben jelentkezett először – már nem csoportként szerepelnek, hanem egyedi útjuk egy-egy állomása szerint. Hiszen a belső út, a kifejezésbeli metamorfózis mellé odaszegődik – éppen a történelmi szorítások nyomán, nemcsak a hang-, hanem az élethelyszín-változtatás is. Hervay Gizelláról írva akkor, még nem sejthettem (ő maga talán még kevésbé), hogy majd itt, Budapesten kell élnie és meghalnia. Páskándi Géza költészetét, a benne rejlő kettősség veszélyeit még utolsó, Kolozsváron megjelenő kötete kapcsán analizáltam. Kenéz Ferenc összegyűjtött verseit még olyan szemmel néztem, mint egy vívódások között otthon maradó költő poétai jegyeit. (Később derült ki, hogy már folyamatban volt az áttelepedése.) Szócs Gézában a világjáró költőt ismertem meg. Csiki László regénye kapcsán az új hazában újra megtalált folytonosság, a kiküzdött remek művészi találatának ünnepét véltem feltalálni, jelképként is.

Megvallom, a volt és van erdélyiek, az otthon megmaradók állnak szívem közepén. Az immár korán elhunyt klasszikus: Szilágyi Domokos; a gyémánttá csiszolt művek nagymestere: Székely János; a lírai, prózai és műfajilag nehezen besorolható kötetek sorozatát életrehívó Lászlóffy Aladár; az abszurd groteszkból a diktatúra idejében mesterművet formáló Sigmond István. És – szerencsére – a névsor messze nem teljes. Hál' Isten, alig győzhetem sorolni azokat a nagy íróegyéniségeket, akiknek mind méltó helye lehetne itt – akkor is, ha eleve a kevésbé gyakran emlegetetteket veszem számba. Azaz, a talán legnépszerűbb Sütő Andráson, Kányádi Sándoron, Bálint Tiboron (újabban talán Szilágyi Istvánon), Király Lászlón, Farkas Árpádon, Balla Zsófián stb. kívül Szabó Gyulát, Mózes Attilát, Lászlóffy Csabát – a nálunk alig ismert, korán meghalt Vásárhelyi Gézát, s az áttelepültek közül Bodor Ádámot, Köntös-Szabó Zoltánt és másokat. Hiszen még az itt felbukkanók közül is többen csak egy-egy jellemző pillanatkép erejéig szerepelnek (Méliusz József, Fodor Sándor, Palocsay Zsigmond). S hol vannak még a fiatalok? S a legifjabbak?

Nincs szó teljességre törekvő körképről. Madártávlati teljesség helyett személyiségek, életművek, pályák mozgásában közelhozott képei állnak egymás mellett. Egy-egy arc, egy-egy mű – mással össze nem téveszthető –, s ugyanakkor irányt, utat, lehetőséget mutat és képvisel.

Ezeknek az élő és éltető irányoknak, utaknak, lehetőségeknek körét tágítják a hagyományörzés egyéb, különféle vállalkozásai. Az irodalmi formáktól távolabb állnak, de fogadtatásukban, s hatáskörükben, irányultságukban hasonló lényeges képviselnek az adatbúvárok, kutatók és társaik. Itt egy-egy tudós (Jakó Zsigmond, Imreh István), etnográfus (Nagy Olga), kritikus, szerkesztő (Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Szilágyi Júlia), egyetemi tanár, teoretikus (Szabó Zoltán és munkatársai, Cs. Gyimesi Éva), grafikus (Kopacz Mária), felfedező riporter (Cseke Péter) képe villan fel. Ha villanásnyira is, de érzékelhetetik az oly különböző, s más-másként kitartó, elmélyült munkát végző műhelyek létezését. Azokét a helyekét, amelyek méltó és szükséges hátterei, közegei és televényei az ily irodalmat termő szellemi és erkölcsi energiamezőnek. Akár a Babes-Bolyai egyetem bölcsészkarának kiadványairól van szó, akár évtizedeken, életen át folytatott egyéni

kutatómunkáról, következetes szerkesztői, kritikai, irodalomtörténeti, irodalomelméleti szemlélet kialakításáról, egyszemélyes művészi világot építő műteremről, avagy eldugott helyek rejtett, életmentő leleményeit felkereső, megőrkítő, országjáró híradásról.

A megőrzés – úgy vélem – fontos hangsúlyt kap. Hiszen a megtartás és teremtés életadó szimbiózisa az, amely Erdélyben különösképpen összekapcsolja a tudós számbavételt és a művészi alkotómunkát; népművészetet és köznapi etikát. A közelmúlt jó példája lehet erre a házsongárdi temető emlékeinek többféle feldolgozása, köztük a költőművelődéstörténeti mesteri ötvözet (Lászlóffy Aladár temető-monográfiája Kántor László fényképeivel). Élmények, tanulmányok évtizedei során egyre időszerűbb üzenetként egy közös jegy ragadott meg legerősebben: az az irodalmi művekben, tudományos munkákban, népköltészeti hagyományokban egyaránt jelenlevő közös karakter, amelyet nem egy költő vagy tudós, hanem egy erdélyi kétkezi munkás, az ötvenhét éves Gábor Ferenc így foglalt rímes prózába (Cseke Péter feljegyzése nyomán):

*Nem, hogy nagyobb legyen,
mint az elődök,
hanem hogy hozzátegyek ahhoz,
amit belőlük örök,
bár egy szemernyi
abból, ami ma a világ
s abból, ami vagyok
– mielőtt meghalok, hadd tudjam:
ez az én részem –,
segíts meg, emberségem.*

Ezt, a múlt és a jövő felé egyaránt felelősséget érző, áldozatvállalóan és örömmel, méltóságtudattal és fejet hajtva munkálkodó, teremtő szellemet, a mindig konstruktív, öntudatlanul is destruktívelemeset – ezt látom a kötet sokféleségét átfogó egységnek, az írások főszereplőjének.

Ennek a szellemnek találkozáspontjait fürkésztem az utóbbi években. A találkozást saját hazai irodalmunkkal, önkéntelenül hasonló, egymástól függetlenül bizonyos művészi törvényszerűségeket felmutató költői utak formájában. (A marosvásárhelyi Markó Béla és a pécsi Bertók László szonettjeiről szólván.) S ennek a művészi-etikai attitűdnek természetszerű, sajátos Európa-vágyát, Európa-képét kíséreltem meg követni két másik költő – ismét akaratlanul, a legszemélyesebb belső világaikban közös jegyeket teremtő – motívumismétlődésén át. („Európa”-motívumok Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár költészetében.)

Szilágyi Domokos költői sóhaja: „– ó, Európa, légy otthonom” mottója és összegezése is lehet a gyűjteménynek. Így indult a hajdani diáklevelezés, e vágy legjobb, békés teljesülése reményében, érdekében munkálkodtak, munkálkodnak e tanulmányok alanyai, ezt kívánja felerősíteni, továbbadni a szerző. S ha e kötet írásai annak idején segíthettek e műhelyek fenntartásában, s abban, hogy ne távolodjunk, hanem közeledjünk a vágy teljesüléséhez – akkor most, így, együtt, éppen a mögöttük és mögöttünk álló történések, tények súlyával – mintegy dokumentumként, adalékként, netán érvként is szolgálhatnak elkövetkező szintézisekhez, „bár egy szemernyi”.

Mert a legbékésebb jövőépítő szándék felől érdemes figyelniük és erősíteniük azt a tapasztalatot, egyben közös értéket, amelynek létét Ion Milea így fogalmazta meg:

„Erdély az a hely, ahol Románia Európával találkozik.”

Szilágyi, 1992. augusztus 23.